

RÂMÎ DİVANİ VE YENİ BULUNAN İKİ NÜSHASI

Erdal HAMAMÎ

Bu yazımızda bugüne kadar tek nüha olarak bilinen *Râmî Divanı*'nı, yeni bulduğumuz ve henüz literatüre girmemiş olan iki nüshası ile birlikte tanıtmaya çalışacağız. Hemen belirtelim ki aynı yüzyılda (XVII. yy.) yaşamış iki şair *Râmî*, dolayısıyla iki *Râmî Divanı* vardır. Bunlardan ilki *Abdurrahman Râmî Çelebi* (d.?-öl. 1049/1640), diğeri ise II. Mustafa devrinin ünlü sadrazamı *Râmî Mehmed Paşa* (d. 1065/1654-öl. 1119/1707)'dir. Bizim konumuz olan Divan sahibi, *Abdurrahman Râmî Çelebi*'dir.

Abdurrahman Râmî Çelebi hakkındaki kaynaklar, birbirinin tekrarı olan birkaç tezkireden ibarettir¹. Bunlarda da şairimiz hakkında verilen bilgi, 2-3 cümle ile sınırlıdır: "Asıl adı Abdurrahman'dır. Babası Rumeli Kazaskeri Molla Sünbül Ali'dir. Mülâzımlıktan sonra tedricen yükselerek Erbaîn mertebesine ulaşmış ve daha sonra oradan da ayrılmıştır. Medrese tahsilinden sonra müderris olmuştur. Ölümü H. 1049 (M. 1640)'da ve İstanbul'dadır."

Râmî Divanı, aslında bu satırların yazarının lisans tezidir (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1968). O zamanlar *Râmî Divanı*'nın bilinen tek nüshası vardı: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümünde 2811 numara ile kayıtlı nüsha. (İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu'nda da sadece bu nüsha görülmektedir.) Aradan 30 yılı aşkın bir süre geçtikten sonra *Râmî Divanı*'nın bastırılması için² tez çalışmamı yeniden gözden geçirip değerlendirmek üzere yaptığım çalışmalar sırasında Süleymaniye Kütüphanesinde tarama yaparken ikinci bir nüshanın varlığını gördük. (Medine'deki Arif Hikmet Kütüphanesinde bulunan nüsha ve bu nüshanın Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi No. 2957'de kayıtlı mikrofilm). Çok kısa bir süre sonra da yine Süleymaniye Kütüphanesindeki yazma bağışlar arasında üçüncü bir nüsha ile tanışmış olduk. (Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü No. 3459)³

¹ Belig, Mücib ve Rıza tezkireleri, Sicill-i Osmanî, Mecelletü'n-Nisâb, Vekâyiü'l-Fudalâ.

² *Râmî Divanı*; başına geniş bir şekilde "Hayatı", "Divanı", "Edebî Kişiliği", "Vezin" ve "Dil" bölümleri eklenerek ve *Divan*'ın tam metni verilmek suretiyle basılmak üzere Kültür Bakanlığına gönderilmiştir.

³ Bu nüshanın envantere kaydı yapılmış, ancak katalog fişleri henüz çıkarılmamıştır.

Nüshaların⁴ Fizikî Özellikleri:

1. **İ.Ü. Nüshası**⁵: 107 varak (Son varak boştur. Divan, v.1b'den başlayıp v.106a'da bitmektedir) olup, kırmızı bez ciltlidir ve sırtı siyah meşin kaplıdır. Aharlı Avrupa kâğıt kullanılmış olan bu nüshanın her bir sayfasında 21 st. bulunmaktadır ve cetvellidir. Dış ölçüleri 232x134 mm., iç ölçüleri 188x73 mm.'dir. Yazı çeşidi talik olup cetvel ve söz başlıkları kırmızıdır. Başta kitabın adı olarak "Dîvân-ı Râmî" yazılıdır ve burada kütüphanenin mührü vardır. Son sayfadaki "ketebe" bölümü tamamen silinmiş olduğundan, müstensihî ve istinsah tarihi gibi bilgiler tespit edilememektedir. Bu nüshanın 13 ve 14'üncü varakları ile 29 ve 30'uncu varakları arasında⁶ belirsiz miktarda eksik vardır. Ancak, A.H. ve S.K. nüshaları ile karşılaştırıldığında eksikliğin her iki yerde de 2'şer varak olduğu anlaşılmaktadır.

2. **A. H. Nüshası**: Bu nüshayı görme imkânımız olmadığı için, fizikî özellikleri hakkında tam bilgi sahibi olmadık. Ancak, elimizdeki mikrofilme⁷ göre bu nüsha da talik hattı ile yazılmış olup, 109 varaktır. (Bu nüshanın yaprakları numaralanmamıştır. Divan, ilk yaprağın b yüzünden başlayıp son yaprağın a yüzünde bitmektedir.) Her sayfasında 21 st. bulunmaktadır ve cetvellidir. Bu nüshada da söz başlıklarının kırmızı olduğu anlaşılmaktadır. Kitap adı olarak başta "Dîvân-ı Râmî-i Şâmî" yazılıdır. Nüshanın başında ve sonunda Arif Hikmet'in vakıf mührü bulunmaktadır (H. 1266 tarihli). Garip bir tesadüf olarak bu nüshadaki ketebe kaydını da tespit etme imkânı bulunmamaktadır. Zira buradaki yazılar da okunamayacak şekilde karalanmıştır. Bu sayfanın sağ kenarında temellük kaydı olarak "Sâhib ü mâlik Derviş Ahmed" yazısı ve H. 1093 (M. 1682) tarihi yazılıdır. Yine burada görülen 1089 tarihi, bu nüshanın H. 1089 (M. 1678-1679)'da mevcut olduğunu göstermektedir.

3. **S. K. Nüshası**⁸: 109 varak (1b-109b) olup, kahverengi meşin ciltli ve mikleplidir. Bu nüshanın da her bir sayfasında 21 st. vardır ve kırmızı cetvellidir. Dış ölçüleri 255x152 mm., iç ölçüleri 185x96 mm.'dir. Yazı çeşidi nesih olup söz başlıkları kırmızıdır. Başta kitap adı olarak "Dîvân-ı Râmî" yazılıdır. Diğerlerinde silinmiş ya da karalanmış olan ketebe kaydı bölümü, bu nüshada hiç yoktur. Zahriyesinde bulunan nota⁹ göre nüshanın maliki Yusuf Abduh'dur. Yine burada yer alan H. 1114 tarihinden, bu nüshanın H. 1114 (M. 1702-1703)'te mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Hiç bozulmamış, çok temiz bir nüshadır.

⁴ Bundan böyle nüshalar için aşağıdaki kısaltmalar kullanılacaktır:

İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshası.

A.H.: Arif Hikmet Kütüphanesi nüshası.

S.K.: Süleymaniye Kütüphanesi nüshası.

⁵ Bu nüshanın Süleymaniye Kütüphanesinde bir mikrofilmli vardır: Mikrofilm Arşivi No. 638.

⁶ Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, bu ikincisinden bahsetmemektedir.

⁷ Bu mikrofilm, Süleymaniye Kütüphanesine 1980 yılında Muhammed b. Suud Üniversitesinden mübadele yolu ile gelmiştir.

⁸ Süleymaniye Kütüphanesine 1989 yılında Muhlis Gök tarafından bağışlanmıştır.

⁹ Gözümün nuru Müderris Mîr Muhammed Sâdık'a hibe ettiğim kitaplardandır. Allah ömrünü uzatsın ve onu muvaffak kılsın. Yusuf Abduh, 1183.

Nühaların Değerlendirmesi:

Mevcut 3 nüshanın içerik olarak birbirinden hiçbir farkı yoktur. Yalnız, *İ.Ü.* nüshası, yukarıda da belirttiğimiz gibi iki yerde 2'şer varak olmak üzere 4 varak eksiktir. *İ. Ü.* ve *A. H.* nüshaları; sayfa düzenleri, her bir sayfada bulunan satır adedi, sayfaların baş ve son mısraları, yazı çeşidi, söz başlıklarının kırmızı olması, yanlışlar vb. her şeyi ile aynı. İki nüsha birbirinin âdeta kopyası. Hatta o kadar ki v.54a her iki nüshada da boş bırakılmıştır.

İ. Ü. nüshasında yer yer, okunamayacak şekilde silinmiş ya da yanmış yerler bulunmaktadır. Bu bölümler, *A. H.* nüshasında da eksik şekliyle yer almıştır. Buna karşılık *Hocazâde Ebu Sa'id Efendi* kasidesinin *İ. Ü.* nüshasında var olan (*S.K.*'da da vardır),

"Müşerref eyleye devletle sadr-ı fetvâyı
Diyâneti ide ihyâ rüsûm-ı Nu"mânı"

şeklindeki 89'uncu ve son beyti *A. H.* nüshasında yoktur. Bütün bunlar *İ. Ü.* nüshasının daha eski olduğunu, *A. H.* nüshasının da *İ. Ü.* nüshasından istinsah edildiğini açıkça ve hiçbir şüpheye yer vermeyecek bir şekilde göstermektedir. Bu arada *A. H.* nüshasının, *İ. Ü.*'deki yanma ve silinmeler meydana geldikten sonra, fakat iki yerde eksik olan varaklar kopmadan önce kopya edilmiş olduğunu belirtelim.

S. K. nüshasının da, yazı çeşidinin nesih olması dışında diğer nüshalardan pek bir farkı yoktur. Biraz önce *A. H.* nüshasında olmadığını ifade ettiğimiz beytin *S. K.* nüshasında var olması; *S. K.* nüshasının kesinlikle *A. H.* nüshasından istinsah edilmediğini, *İ. Ü.* nüshasından ya da bugün için bilmediğimiz bir başka nüshadan istinsah edilmiş olabileceğini göstermektedir.

S. K. nüshasının belki de en önemli özelliği, zahriyesinde bulunan şu bilgi notudur:

"Râmî Paşa 1119 senesinde 66 yaşında iken vefat edip¹⁰ sâhib-i Dîvân 980 tarihinde vâkıa şuarâdandır. Hatta Divanında bir tarih vardır ki Mustafa'nın cülûsuna¹¹, Râmî Paşa ol vakit henüz dünyaya gelmemiştir. Dîvân-ı mezkûr, Râmî Mehmed Paşanın olmayıp ve ceddi *Râmişî* demekle meşhur yüz sene mukaddem şöhret-şi'âr olup pederi dahi Merâmî mahlası ile mütehalls bir zattır. Hatta pederinin bir kıt'ası vardır. Kıt'a:

Yâ Rab beni bî-ser ü sâ mân itme
Ahvâl-i cihân gibi perîşân itme
Lutfunla atâ kıl bana bî-minnet-i mahlûk
Pâ-mâl-i kefi dest-i le'îmân itme"

¹⁰ Bütün kaynaklar Râmî Mehmed Paşanın doğum tarihini H. 1065 (M. 1654) olarak vermektedirler. Notu yazan kişinin, Râmî Paşanın 66 yaşında öldüğünü neye dayanarak ifade ettiğini bilemiyoruz.

¹¹ Sultan I. Mustafa'nın cülus tarihi H. 1026 (M. 1617)'dir.

Divanın başına böyle bir not konmasına ihtiyaç duyulmuş olması, iki *Râmî*'nin, tıpkı bugün olduğu gibi geçmiş dönemlerde de birçoklarınınca karıştırıldığını göstermektedir. Ayrıca, bu nottaki bilgileri değerlendirdiğimizde şairimizin 90 yıl civarında bir ömür sürdüğü sonucuna varabiliriz.

Divan'ın İçeriği:

Râmî Divanı'nda 1 Münâcat (Arapça), 5 Na't (3 Türkçe, 1 Farsça, 1 Arapça-Farsça-Türkçe), 1 tevâhid, 3 mersiye (Biri Terkîb-i bent şeklinde), 2 şikâyetnâme, 1 manzum mektup, 22 kaside, 45 Kıt'a 8 tarih, 45 rubâî, 301 gazel, 1 Tarih-i Tertîb-i Divan, 1 Münâcât-ı Sühanverî ve 8 beyit bulunmaktadır.

Divan'daki toplam beyit sayısı, eksiksiz olan S.K. nüshasına göre 4040'tur. İ. Ü. nüshasında eksik olan 4 varakta (ilk 2 varakta 81 beyit, diğer 2 varakta 82 beyit olmak üzere) toplam 163 beyit eksik olduğu için bu nüshada bugünkü hâliyle 4040-163=3877 beyit vardır. A. H. nüshasında ise 1 beyit eksik olduğundan, bu nüshanın toplam beyit sayısı 4039'dur.

Divan'da 62 Arapça, 110 Farsça beyit bulunmaktadır. Bunlar, tamamı Arapça ya da Farsça olan beyitlerdir. Ayrıca kaside ve gazelerde Arapça 38 mısra vardır. *Divan*'da, Türkçe beyitlerin içinde çok sayıda Arapça ibareye de rastlanmaktadır.

Yeri gelmişken belirtelim ki Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu'nda da ifade edildiği gibi *Râmî*, Arapça ve Farsça manzum söz söyleyecek derecede bu iki dili iyi bilir bir şairdir. Bu dillerde manzume yazmış olması, muhakkak ki Arapça ve Farsça bildiğini göstermektedir. Ancak biz, şiirlerinde Arap ve bilhassa Fars selikasının kuvvetle hissedilmediğini belirtmeden geçemeyeceğiz.

Yazımızın başında şairimiz hakkında kaynak olarak verdiğimiz tezkirelerin hepsi *Râmî*'nin şiirlerine örnek olarak şu 2 beyti vermektedirler:

" *Yıllar geçer ki, vâkı'ada görmezüz seni*
Kendün gibi hayâlünü bigâne eyledün

Bâl ü perümde kalmayıcak zerrece mecâl
Şem'-i cemâl-i hüsnüne pervâne eyledün"

Ne var ki bu iki beyit, elimizdeki nüshalarda bulunmamaktadır. Diğer *Râmî* ile karıştırılmış olması ihtimalini düşünerek *Râmî Mehmed Paşanın Divanı*'nı da gözden geçirdikse de orada da bu beyitlere rastlayamadık. Bir diğer ihtimal de bu iki beytin *Râmî Efendinin* başka bir eserinden alınmış olabileceğidir. Ancak *Râmî*'nin, divanından başka eseri var mıdır, yok mudur, bilmiyoruz. Zira, bu hususta kaynaklarda en ufak bir bilgi bulunmamaktadır.

Dîvân, Tarih-i Tertîb-i Dîvân manzumesindeki,

ندا آمد بکوش جان زهاتف
که تاریخش (بده ترتیب زیبا)

beyti ile düşürülen tarihe göre H. 1043 (M. 1633-1634)'te tertip edilmiştir. Bu ve diğer bazı beyitler açıkça gösteriyor ki *Divan*, Râmî Efendi hayatta iken ve bizzat kendisi tarafından tertip edilmiştir.

Râmî Efendinin vezni, oldukça kusursuzdur. Aruza bir hayli hâkimdir. Şiirlerinde yer yer imâleye rastlanmakla beraber, zihaf, yok denecek kadar azdır.

Eserde, XVII. asrın imlâ hususiyetleri genellikle muhafaza edilmiştir. Bu arada; yazı dilinde pek kullanılmayan, daha çok ağızlarda ve yöresel olarak rastlanabilen bazı kelime ve deyimlerde yer yer görülmektedir. Ayrıca, devrin özelliği olan zincirleme (çoklu) tamlamaları yaygın bir şekilde görmekteyiz.

Bu arada, şairimizin *Divan*'ı ile ilgili bir doktora tezi yapıldığını tespit ettik¹². Bu tez, İ. Ü. nüshasından, yani tek nüsha üzerinden yapılmıştır.

Bu makalemizde, *Abdurrahman Râmî Çelebi*'nin bugüne kadar tek nüsha olarak bilinen, yeni bulduğumuz 2 nüsha ile birlikte 3 nüshaya ulaşan *Divan*'ını ve mevcut nüshaları tanıtmaya çalıştık.

Sonuç olarak; devlet adamlığı ve müderrisliğinin yanında -belki de bunların sonucu olarak- bir hayli kültürlü, manevî ve pozitif bilimlere vâkıf, iyi yetişmiş, felâketler, sıkıntılar ve kırgınlıklarla geçen uzun bir yaşamın ardından tezkireci Mücîb'in ifadesiyle "nâ-murâdâne" bir şekilde vefat eden, kendisinin de söylediği gibi kıymeti pek bilinmemiş ve fakat bizce birinci sınıf bir şair olan Abdurrahman Râmî Efendinin *Divan*'ı bundan böyle 3 nüsha olarak literatürdeki yerini almış olacaktır.

¹² Erdoğan Sadık Erdağı, *Râmî Abdurrahman Çelebi Divanı: İnceleme-Metin*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1998, 286 yk., tıpkıbasım. (Danışman: Doç.Dr. Hasan Kavruk).